

Sultan II. Abdülhamid'e Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleriyle İlgili Sunulan Bir Fezleke (1895)

A Report Submitted to Sultan Abdulhamid II on the Armenian Committees and Their Activities (1895)

Bülent CIRIK*

Öz

Ermeni Meselesinin kırılma noktalarından olan Sultan II. Abdülhamid dönemi, Anadolu'da meydana gelen olaylar, Ermeni komitelerinin teşkilatlanmaları ve uluslararası boyutu itibarıyla üzerinde durulması gereken önemli bir süreçtir. Olayların nasıl planlandığı, gerçekleştirildiği ve uluslararası propaganda-ya dönüştürüldüğü ile ilgili olarak dönemin kaynakları geniş bilgiler vermektedir. Soykırım iddialarının doğuş dönemi olarak nitelendireceğimiz gelişmeler de bu dönemde inşa edilerek herhangi bir yöntem değişikliğine uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Dâhili ve harici olayların baskısını da önemli ölçüde hisseden Sultan II. Abdülhamid, haksız iddialar ve kanlı eylemler karşısında bazı tedbirler alarak devletin bütünlüğünü korumaya çalışmıştır. Sultan Abdülhamid, 1890-1894 yıllarında Anadolu'da ve başkent İstanbul'da Ermeni komiteleri tarafından gerçekleştirilen olayların aydınlatılması ve her yönüyle ortaya konulması için bir komisyon kurdu. Bu çalışmada, kurulan özel komisyon tarafından Ermeni komiteleri ile ilgili Sultan Abdülhamid'e 4 Şubat 1895 tarihinde sunulan, Ermeni propagandalarına karşı bir cevap olmak üzere kitaba dönüştürülmesi düşünülen fezleke ve içeriği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Meselesi, Sultan II. Abdülhamid, Hınçak Cemiyeti, Taşnak-sutyun Cemiyeti, XIX. Yüzyılda propaganda.

Abstract

The period of Sultan Abdulhamid II, which is one of the most important breaking points of the Armenian Question, is a worth-stressing process in terms of the events taking place in Anatolia, the organization and international dimension of the Armenian committees. Sources of the period provide extensive information on how the events were planned, realized and transformed into propaganda in the international arena. The developments that we can describe as the birth period of the genocide allegations were built in this period and have survived to the present day without any methodological changes. Sultan Abdulhamid II, who felt the pressure of internal and external events to a great extent, tried to protect the integrity of the state by taking some measures against arrogations and bloody acts. Sultan Abdulhamid, between 1890-1894, had a commission established to enlighten and to reveal the events in all aspects carried out by the Armenian committees in Anatolia and the capital Istanbul. In this study, the report about the Armenian committees, which was presented to Sultan Abdulhamid on February 4, 1895, by the special commission established, and which was thought to be converted into a book as a response to the Armenian propaganda, and its content will be discussed.

Key Words: Armenian Question, Sultan Abdulhamid II, Hunchakian Committee, Dash-naksuthiun Committee, propaganda in the XIX th Century.

Makale Geliş Tarihi: 25.03.2021. Makale Kabul Tarihi: 19.11.2021.

* Doç. Dr., DPÜ Tavşanlı Uyg. Bil. Fak. Öğretim Üyesi, E-mail: bulent.cirik@dpu.edu.tr, ORCID ID: 0000 0002 6650 4338.

görsel

Akademik
Bakış

19

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

Giriş

Ermeni Meselesi, uluslararası boyuta Sultan II. Abdülhamid döneminde ulaşmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda toplanan Ayastefanos ve Berlin görüşmelerinde Ermeni dini liderleri Rusya ve diğer Avrupa devletleri nezdinde teşebbüslerde bulunarak Doğu Anadolu'da kendileri için özerklik talep etmişlerdir. Ermeni Patriği Nerses ve eski Patrik Kırımyan Berlin Kongresi'nde Ermenilerin taleplerini dile getirmişlerdir. Berlin Anlaşması'nda istediklerini elde edememenin verdiği acı ile Kırımyan, bir vaazında Ermenileri bağımsızlık için silahlanmaya davet etmiştir.¹

Kırımyan'ın gösterdiği bu hareket tarzı Anadolu'da kısa süre içerisinde sonuç vermiş ve Van, Ermeni komitelerinin bir merkezi haline gelmiştir. Bu durum, Ermeni ihtilalcilerin Ermeni halkını isyana teşvik etmelerine ve Ermenilerin soykırım olarak niteledikleri olayların başlamasına sebep olmuştur.² Ermenilerdeki silahlı mücadele düşüncesi, Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmiş olan devletler tarafından da desteklenmiştir.

Silahlı eyleme geçme kararı almış olan Ermeni komitelerinin çalışmalarında propaganda önemli bir yer tutmuştur. "Hakkı gasb edilen millet adına hareket ettiğini" iddia eden komitelerin yaptıkları propagandanın amacı, Ermeni Sorunu hakkında kamuoyunda genel bir düşünce inşa etmek ve insanları bu düşünceye göre hareket edebilecek bir hale getirmektir. ABD ve Avrupa'daki siyasi ortam, Ermenilerin propagandaları için ortamı hazır bulmalarını sağlamıştır. Batı kamuoyu Osmanlı Devleti'nde meydana gelen ayrılıkçı hareketleri Hıristiyanlık ruhu ile ele almış ve Rumların, Sırpaların, Bulgarların bağımsızlıkları için gayret göstermiştir. Zamanın milliyetçilik rüzgârları Ermenileri bağımsız anavatan çıkmasına sokmuştur. Osmanlı Devleti'nin farklı şehirlerinde uzun yıllardan beri görev yapan misyonerler ve Avrupa diplomatları, Ermenileri girişecekleri mücadelelerinde cesaretlendirmişlerdir.³

Sultan Abdülhamid, başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletlerin Balkanlarda olduğu gibi Doğu Anadolu'da da etnik ihtilafları kullanmak düşüncesinde olduklarının farkındaydı ve buna fırsat vermemek için çeşitli tedbirler aldı. Avrupa'nın istediği reformları yapmak konusunda isteksiz davranan Sultan, bu konudaki baskılara uzun yıllar dayandı. Bu şartlar altında eylemlerini arttırmaya ve Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışan Ermeniler, Anadolu'da başlatacakları olaylarla bunu gerçekleştirebileceklerini düşündüler.⁴ Ermeniler Hınçak (kuruluşu 1887) ve Taşnak (kuruluşu 1890) ihtilal örgütleri vasıtasıyla bu planlarını gerçekleştirdiler. Hınçak Cemiyeti, doğudaki ilk sosyalist cemiyetti. Cemiyetin kurucusu olan Avatis Nazarbekyan 1886 yılında Hınçak İhtilal Cemiyeti'nin programını hazırladı. Programa göre, büyük şehirlerde hükümete karşı gösteri-

- 1 Fikrettin Yavuz, "Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımyan", *Sakarya Üniversitesi SBE Akademik İncelemeler Dergisi*, II/1, (2007), s. 273.
- 2 Sidney Whitman, *Turkish Memories*, New York, London 1914, s. 94-95.
- 3 Fikrettin Yavuz, "Ermeni Propagandasını Oluşturan Unsurlar: Basın, Misyonerler ve Haber Ajansları", *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, ed. Bünyamin Kocaoğlu, Samsun 2018, ss. 91-111.
- 4 Taha Niyazi Karaca, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Sorunu", *Sevk ve İskânın 100. Yılında Türk-Ermeni İlişkileri*, Yayına Hazırlayan: Haluk Selvi, İstanbul 2014, s. 40-41.

ler yapılacak, vergiler ödenmeyecek, reform talebi tekrar gündeme getirilecek ve mümkün olduğu kadar Osmanlı Devleti teröre çekilecekti.⁵

Hınçak Cemiyeti yöneticileri Anadolu'daki çalışmaları için merkez olarak İstanbul'u seçtiler, Anadolu şehirlerine gönderdikleri görevliler aracılığı ile kısa sürede yüzlerce üye kaydettiler. Cemiyetin İstanbul üyeleri Ermeni halkını hükümete ve patrikhaneye karşı kıskırttılar, talimatlarına uymayanların şiddetle cezalandırılacağını ilan ettiler.⁶ 1890 Kumkapı Gösterisini, Amerikan Anadolu Koleji idarecileri Tomayan ve Kayayan'ın destek verdiği 1893 Merzifon, Kayseri ve Yozgat olaylarını, 1894 Sason Olaylarını Hınçak Cemiyeyi organize etmişti. Osmanlı Devleti'ne karşı ihtilal fikrini yayan ikinci önemli Ermeni örgütü Taşnaksutyun Cemiyeti idi. Kendisine yöntem olarak terörü seçen cemiyet Tiflis'te kurulmuştu. Hınçak Cemiyeti'ni pasif davranmakla suçlayan bu cemiyetin ilk hedefi Ermeni halkını silahlandırmak ve eyleme geçirmektir. Rusya'dan Osmanlı sınırlarını aşan çetelere yardım etmek, Ermeni köylerinde savunma tertibatı kurmak, üye kaydetmek ve böylece Ermenistan'ın bağımsızlığını sağlamak cemiyetin genel amacıydı.⁷

1890-1896 yılları arasında Anadolu'da meydana gelen olayları Müslümanların Ermenileri katli olarak batı kamuoyuna taşıyan bu iki cemiyet, açtıkları şubeler aracılığı ile gazeteler yayınlamakta, misyonerler de yazdıkları kitaplarla bu akıma hizmet etmekteydiler.⁸ Anadolu'da bu olaylar yaşanırken Avrupa ve Amerika şehirlerinde yüzlerce kitap, broşür ve makale basıldı ve bu neşriyatta karışıklıklar Ermenilerin Müslümanlar tarafından katledildiği şeklinde verildi.⁹ Sultan Abdülhamid ülke içinde askeri ve siyasi tedbirler almakla beraber yayın yolu ile de Osmanlı ve dünya kamuoyunun doğru bilgilendirilmesi için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Bunun için ilk olarak bir araştırma komisyonu kurmak yoluna gitmiştir.

Ermeni Meselesini Araştırmak Üzere Bir Komisyon Kurulması

Berlin Antlaşmasının imzalanmasından sonra Doğu Anadolu'da reform çalışmaları ve bu konudaki Avrupa baskıları ile uğraşmak zorunda kalan Sultan Abdülhamid ve devlet erkânı, Ermenilerin eylemlerinin anlaşılması ve kamuoyuna

- 5 Nejla Günay, *Zoraki İhtifaktan Yol Ayrımına İhtihat Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s. 20-21; Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement*, Berkley and Los Angeles 1963, s. 108-109;
- 6 Erdal İlter, *Türkiye'de Sosyalist Ermeniler'in Silahlanma Faaliyetleri ve Millî Mücadele'de Ermeniler (1890-1923)*, Turhan kitabevi, Ankara 2005, s. 20-22.
- 7 Mehmet Hocaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976, s.163-164; Nejla Günay, *Zoraki İhtifaktan Yol Ayrımına İhtihat Terakki ve Ermeniler*, s. 21.
- 8 Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1985, s. 106. Bu mektup örnekleri için bakınız: Haluk Selvi, Millet-i Sadıkada İsyân: Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları, İstanbul 2011. Misyonerlerin Sultan II. Abdülhamid döneminde kaleme aldıkları birkaç kitabı şu şekilde verebiliriz: M. C. Gabrielian, *The Armenians; Or The People of Ararat*, Philadelphia 1892; Frederick Davis Greene, *The Armenian Crisis in Turkey: The Massacre of 1894*, New York 1895; Frederick Davis Greene, *Armenian Massacres or, The Sword of Mohammed*, Philadelphia 1896; Edwin M. Bliss, *The Armenian Atrocities*, Philadelphia 1896.
- 9 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1983, s. 142-149

Gazi

Akademik
Bakış

21

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

duyurulması için 1894 yılı sonunda kitapçık halinde bir çalışmanın hazırlanmasının gerekli olduğunu düşünmüşlerdi. Bu çalışmayla, 1888-1895 yılları arasında Osmanlı Devleti sınırları içinde ve dünyanın farklı merkezlerinde Ermeniler tarafından kurulan komitelerin hedef ve maksatları, işledikleri cinayetler, isyan çıkarma teşebbüsleri, yabancılardan aldıkları yardımlar, Müslümanları itham için Müslüman kıyafetine girerek yaptıkları uygunsuzluklar ve Osmanlı Devleti'nin bunlar hakkında gösterdiği adalet anlayışı ortaya konulacaktı. Ermeni komitelerinin çalışmaları ile ilgili bir çalışma yapmak üzere Zabtiye Nazırı Nazım Paşa riyasetinde, İntihâb-ı Memûrîn Komisyonu Azasından Mehmed Sâdık, İstanbul Polis Müdürü Hüsnü, Matbuat-ı Dâhiliye Müdürü Yusuf Behçet, Adliye Nezareti Ceza Umuru Müdürü Mehmed Cemaleddin, Zabtiye Nezareti Tahkik Heyeti Reisi Mehmed Muharrem, Dersaadet İstinaf Mahkemesi üyelerinden Ali Rıza beylerden oluşan yedi kişilik komisyon bir ay içerisinde fezlekeyi (layihayı) hazırlamış 4 Şubat 1895 tarihinde Sultan Abdülhamid'e sunmuştur.¹⁰

Komisyonun Hazırladığı Fezlekenin İçeriği

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yıldız Esas Evrakı tasnifinde 97/52 numarasıyla, "*Hınçak Komitesi'nin esas maksadı hakkında bir komisyon tarafından tertip olunan mecmua*" özetleriyle kayıtlı 20 sayfalık raporda,¹¹ Ermeni komitelerinin ulusal ve uluslararası faaliyetleri, programları ve aldıkları kararlar, yakalanan komitecilerin uluslararası hukuka uygun bir şekilde yargılanmaları, mahkemelerin kanunlar çerçevesinde verdikleri kararlar ve komitecilerin aldıkları cezalar ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. 2001 yılında *Ermeni Komiteleri* adıyla Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından transkribe edilerek aynen metin olarak yayınlanan¹² fezlekeye ayrıca vilayetlere göre Osmanlı nüfusu da eklenmiş, bu tabloda bütün farklı unsurlar (Müslüman, Ermeni, Rum, Yahudi, Süryani vs.) erkek ve kadın olmak üzere ayrı ayrı sütunlarda verilmiştir. Fezleke de yer alan diğer bir tabloda da devlet dairelerinde görevli Ermeni memurların miktarı ve rütbeleri yer almaktadır.

Bugüne kadar üzerinde herhangi bir değerlendirme yapılmamış olan, Zabtiye Nezareti'nin antetli kağıdına kaydedilen fezleke, giriş kısmını takiben dokuz ana başlıktan oluşmaktadır. Fezlekenin giriş kısmında böyle bir çalışmaya neden ihtiyaç duyulduğu açıklanmaktadır. Buna göre, Ermeni komitelerinin Osmanlı Devleti'nde yaptıkları kötülükler Ermeniler tarafından dahi bilinmemektedir. Avrupa ve Amerika gazetelerinde gerçek dışı yayınlarla fesat teşebbüsü içinde olanlar ve bu haberlerden etkilenenlerin cinayet ve kan dökücü maksatları gizli kalmaktadır. Bu teşebbüslerin ortaya çıkarılması için Hınçak Cemiyetinin yayınlarının ve yakalanan komitecilerin mahkemelerdeki itiraflarının anlatılması gereklidir. Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerinde ortaya çıkan fesat olayları da Londra'da "Hınçak" unvanıyla fesat yayan ve cinayetleri organize eden "Hınçak" komitesinin eseridir. Hınçak Cemiyeti; Kumkapı, Kayseri, Yozgat ve Talori hadi-

10 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) *İrade-i Hususi (İ. HUS.)* 33/25, lef. 7.

11 BOA. Yıldız Esas Evrakı (Y. EE.) 97/52.

12 Ermeni Komiteleri (1891-1895), Yayına Hazırlayanlar: Necati Aktaş vd., Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2001.

selerini de aynı cinayet vasıtalarıyla icra etmiştir. Bu olaylara ait bilgiler ve yapılan araştırmalar, "Hınçak" komitesinin tertipleri ve esas maksadı bu fezleke ele alınmıştır.¹³

Fezleke gerekçeli giriş bölümünden sonra şu bölümlerden oluşmaktadır: Fesat Tertibatları ve Cinayet Komiteleri Teşkilatı, Fesat Teşkilatının Dayandığı Asıl Amaç ve Cinayet Programları, Hınçak Programının Gerekletirdiği Cinayet Fiilleri, Suçları Sabit Olan Ermeni Anarşistlerinin Adli Mahkemelerden Aldıkları Cezalar, Ermeni Komitelerinin Anarşist Fikirlerini Gösteren Romanya Gazetelerindeki Yazılar, Hınçak ve Anarşist Komitelerin Cüret Sebepleri, Sason ve Talori Hadisesi.

Bütün bu başlıklardan da anlaşılacağı üzere fezleke 1895 yılı itibarıyla uluslararası alanda Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılmış olan propagandaya bir cevap olarak hazırlanmış, Ermeni komitelerinin terör boyutu her yönüyle anlatılmış ve Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşlarına karşı adil ve eşit davrandığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Fesat Tertibatları ve Cinayet Komiteleri Teşkilatı

Fezlekenin birinci bölümünün giriş kısmında Osmanlı Devleti idaresinde Ermenilerin tarihi seyri verilmiştir. Buna göre, Osmanlı tebaasından olan Ermeniler eskiden beri Osmanlı Devleti'nin adaleti ve şefkati sayesinde emniyetli bir şekilde din ve ibadet konusunda tam bir serbestlikle yaşamış, böylece servet ve maışetçe de refah içinde bulunmuşlardır. Ayrıca öteden beri Osmanlı hanedanının ve hükümetinin özel hizmetinde bulunarak her çeşit hizmet ve memuriyetlerde istihdam edilmişlerdir. Ancak Ermeni komitelerinin çalışmaları bu güvenli ortamı bozmuştur.

Osmanlı Devleti tarafından elde edilen bilgilere göre, Ermeni komiteleri yıkıcı çalışmalarına 1882'de Londra'da Karabet Agopyan'ın yayınlarıyla başlamıştır.¹⁴ The Times, Daily News ve Pall Mall Gazette gibi gazetelerin propagandaya dayalı makalelerinden cüret alan Mıgırdıç Portakalyan, Açmiyazın dini lideri Kırımyan'ın yönlendirmesi ve İran'da Heftvan Köyü'nde Anibal isimindeki Ermeni okulu öğretmenlerinin yardımı ile Marsilya'da Osmanlı Devleti aleyhine Armenia adıyla bir gazete neşretmiştir.¹⁵ Bundan sonra Londra'da Ermeni taraftarı lordların desteği ve James Bryce'in yardımı ile "İngiliz-Ermeni Yardımlaşma Derneği" adıyla bir dernek kurulmuştur. Londra'da Ermenice Hayestan ve İngilizce ve Ermenice olarak Armenia adıyla gazeteler yayınlanmaya başlanmıştır. Armenia'yı yayınlayan Minas Çeras bazı İngiliz ileri gelenleriyle irtibata geçerek bunlar yardı-

13 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 1

14 Karabet Agopyan, 1888'de İngiltere'de Ermeni Vatanperver Cemiyeti'ni kurdu, Hayastan adlı bir gazete yayınladı. Karabet Agopyan'ın faaliyetleri hakkında bkz. Zeynep İskefiyeli, "Ermeni Vatanperver Cemiyeti ve Karabet Agopyan'ın Faaliyetleri", *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ed. Bünyamin Kocaoğlu, Samsun 2017, ss. 221-259.

15 Ermeni Meselesini batı kamuoyunda tanıtmak amacıyla ilk gazete 1885'te Marsilya'da Armenia adıyla Mıgırdıç Portakalyan tarafından yayınlandı. Armenia Gazetesi ve Portakalyan'ın faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Jean-Louis Mattei, "Mıgırdıç Portakalyan ve "Armenia" Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İlimliğa)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, S. 42, Ankara 2012, ss. 47-77.

Gazisi

Akademik
Bakış

23

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

mıyla Londra'da Cambridge College'de Ermeni dili öğretmenliğine tayin edilmiş ve burada yayınlarına daha yoğun bir şekilde devam etmiştir.¹⁶

New York'ta Surhantak ve Hayk, Tiflis'te Truşak isimli gazeteler yayına başlamış, Rusya'da nihilist isimleriyle bilinen cinayet gruplarının kötü amaçları Avrupa'da taklit edilerek fikirlerini yayıp masum ahalinin düşünceleri değiştirilmeye çalışılmıştır. 1887'de Hınçak adıyla bir nihilist ve anarşist komite kurularak Tiflis'te gizlice isyan ve ihtilal manalarında kullanılan "Hınçak" adında bir gazete neşrine başlamışlardır.¹⁷ Rusyalı Leon Nazarbekyan yeniden satın aldığı Ermeni harfleriyle Cenevre'ye gitmiş ve orada Osmanlı Devleti tebaasından olan Ermenileri tabi oldukları devlet aleyhine isyan ve sadık kişiler hakkında suikast gerçekleştirilmesi yönünde makaleler ve risaleler yayınlamaya başlamıştır.¹⁸

Rusyalı anarşistler İstanbul'a gönderilerek bazı kişileri ikna ederek İstanbul'da da bir Hınçak Cemiyeti şubesi açılmıştır. Bunların çalışmalarını genişletmek için elde ettikleri diğer bazı yandaşların yardımı ile Kumkapı Hadisesi ortaya çıkmıştır.¹⁹

İstanbul'da birçok masum Ermeni, Hamparsum Boyacıyan'ın kışkırtmasıyla daha genç yaştaki Ermeni talebelere vurdurulmuştur. Bunun gibi devlete sadık, Patrikhane'ye mensup daha başka Ermeni papazlar da komiteciler tarafından zulme uğramıştır. Zabıtaca yapılan tahkikat ve takibat üzerine Hınçak komitesinin İstanbul İcra Heyeti Başkanı ve üyeleri yakalanmış ve hatta İcra Heyeti Başkanı Rusyalı Vard Badrikof'un Beyoğlu'ndaki ikâmetgâhı Rusya Devleti'nin İstanbul Büyükelçiliği memurlarının huzurunda aranmıştır. Bu aramada elde edilen cinayet evrakları ile beraber "anarşist" ve "nihilist" programları Rusya elçiliğinin memurları vasıtasıyla incelenmiş ve mevcut evrakların üzerleri ayrı ayrı elçiliğin resmi mührü ile mühürlendikten sonra zabıtaya teslim edilmiştir. Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği baştercümanı Maksimof'un huzurunda komite reisi Vard Badrikof'un gerçekleştirilen sorgusunda bu programların hükümleri Badrikof tarafından tamamen kabul edilmiştir.²⁰

Bu sırada İstanbul Hınçak Komitesi Şubesi üyelerinden Mihran Damadyan ve Hamparsum Boyacıyan İstanbul'dan Atina'ya kaçtılar. Boyacıyan, İsviçre'de Hınçak Komitesi şubesine giderek bu komiteyi Osmanlı Devleti topkalarına yakınlığı sebebiyle Atina'ya naklettirdi.²¹ Hamparsum Boyacıyan da

16 Minas Çeraz ve faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Fikretin Yavuz, Büşra Beyhan, "Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkış Sürecinde Bir Ermeni Aydını: Minas Çeraz ve Yurtdışındaki Faaliyetlerinin Analizi", *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/2, (Güz 2019), ss. 719-745.

17 Hınçak Cemiyeti'nin kurulması ve faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Özlem Karsandık, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

18 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1976, ss. 421-455.

19 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul 1986, ss. 102-109.

20 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 1.

21 Mihran Damadyan ve Hamparsum Boyacıyan'ın faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Haluk Selvi, *Bir Ermeni Komitecinin İtrafları*, İstanbul 2009; Özlem Karsandık Yazıcı, "Ermeni (Hınçak) Komitecinin Osmanlı Meclisinde Ermenileri Temsili: Hamparsum Boyacıyan", *Asia Minor Studies*, IV/7, (Ocak 2016), ss. 100-119.

Mihran Damadyan'ı takiben kıyafet ve kimlik değiştirerek Anadolu'ya geçti, kardeşi Moruk kod adlı Jirayir aracılığıyla Kayseri ve Yozgat olaylarını gerçekleştirecek birçok canlar yaktı ve ocaklar söndürdü. Jirayir, Ankara Vilâyeti dâhilinde yakalanıp yapılan mahkemede cinayetleri sabit olmuş ve gerekli cezaya çarptırılmıştır.²² Hamparsum Boyacıyan, Muş taraflarında Ermeni halkını isyana teşvik ederek ve bir kısım köylüleri ikna ederek bağlı oldukları hükümete karşı silah kullanmaya cüret ettirmiş, Talori Vakası'nın en önemli planlayıcılarından olduğunun anlaşılması üzerine Bitlis Vilâyetince yakalanarak mahkeme edilmiş, eşkiyaya reislik ettiği ortaya çıkmasıyla idam ile mahkûm olmuştur. Dolayısıyla Kumkapı, Erzurum, Merzifon, Zeytun, Yozgat, Sason ve Talori olaylarının tamamı Hınçak Komitesi'nin tahriklerinden ileri gelmiştir.²³

Bugüne kadar akademik çerçevede yapılan çalışmalar, belgeler ve Ermeni komitelerinin tarihçeleri de aynı bilgileri vermektedir.²⁴

Hınçak Cemiyeti'nin Dayandığı Asıl Amaç ve Eylem Planları

Fezlekenin ikinci bölümünde Hınçak Cemiyeti programı ve teşkilat nizamnamesi hakkında teferruatlı bilgiler verilmiştir.²⁵ Gerek İstanbul'da ve gerek diğer Osmanlı şehirlerinde komite üyelerinin üzerinde yakalanmış olan cinayet programları açıklayıcı bilgiler ihtiva etmekteydi. Komitenin İstanbul İcra Heyeti Başkanı Vard Badrikof'un ikâmetgâhında elde edilen ve Hınçak Komitesi'nin Londra şubesi aracılığıyla "Tuğyân-ı Efkâr (Fikirlerin İsyanı)", "Program" ve "Ermenilere Açık Mektup" başlığıyla 1889 yılında basılıp neşredilen risâlenin bu komitenin esas maksadına ait önemli bölümlerinin kelime kelime tercümesi de durumu anlatmak için fezleke de yer alıyordu.²⁶

Hınçak Komitesi Londra şubesi tarafından Anadolu'daki Ermenileri harekete geçirmek için yayınlanan risâlenin ilk kısmını oluşturan "Tuğyân-ı Cedîd (Yeni İsyân)" adı altındaki makale ihtilâlcî anarşist ve çekingen, komiteye girmeye aday iki kişi arasında geçen konuşma tarzında kaleme alınmıştır. Buna göre asıl maksat Anadolu'da anarşistliği kurmaktır. Anadolu'da millî ve müstakil bir

22 Ankara Mahkemesi ve bu olaylar sırasındaki uluslararası propaganda hakkında bakınız: Zeynep İskefiyeli, *Ermeni Meselesi Çerçevesinde 1893 Ankara Mahkemelerinin Yeri ve Önemi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2008.

23 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 1-2; Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyancıları*, İstanbul, 2007.

24 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyancıları, Cilt 1 (1878-1895)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008; Nalbandian, *a.g.e.*, ss. 104-132.

25 Hınçak Cemiyeti'nin Siyasi Programı ve Teşkilat Nizamnamesi, Esat Uras tarafından da ele alınmıştır. Uras çalışmasında Hınçak Cemiyeti tarafından 3. Baskısı Londra'da Hınçak Matbaasında 1897 yılında yayınlanmış olan metinleri kullanmıştır. (Uras, *a.g.e.*, s.432-440) Fezleke de kullanılan ve içeriği hemen hemen aynı olan program ve teşkilat nizamnamesi 1887 tarihli birinci baskıdır.

Raffi ve Kamar Katiba, 1840'lerden itibaren Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin ihtilal hazırlıklarını cesaretlendirmek ve onları savaşa sevk etmek için yazılar ve şiirler yayınlıyorlardı. Bunlar Ermenilerin en kuvvetli yazar, tarihçi ve milliyetçi kişileri idi. (Uras, *a.g.e.*, s. 113. Hagop Turabian, "The Armenian Social-Democratic Hentchakist Party", http://www.hunchak.org.au/aboutus/historical_turabian.html. Erişim Tarihi 15.10.2020.)

26 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 3.

hükümet kurmak ve siyasi ve geniş hürriyet elde etmek için derhal bir karışıklık çıkarmak, Ermenilerin yaşadığı bölgeleri Türkiye'den ayırmak gerekliydi. Uzaktaki maksada ulaşmak için bugünden itibaren Anadolu'da icraata başlamak lazımdı. Türk hükümetinin boyunduruğunu kırıp milli özgürlüğü elde etmekle beraber aynı kuvvetle prens olsun, hükümdar olsun bir Ermeni hükümdarının da boyunduruğu kırılmalıydı.²⁷

Tuğyan-ı Cedid (Yeni İsyân) ismi altındaki risalenin anarşizm düşüncesini yaymakla ilgili bölümleri de dikkat çekicidir. Buna göre; anarşistlik fikri Ermenilere sirayet etmek üzeredir. Avrupa'da bulunan işçi takımı servet sahipleri tarafından baskı ve esarete alınmış, sefaletle düşürülmüştür. Bu duruma bir son verilmesi gerekmektedir. Yayınlanan metne göre, anarşistliğin esas maksadı, bir isyan hareketi ile hükümdarlardan yönetimi almak ve siyasi hürriyet kaidesini koymaktır. Bu kural sayesinde ziraat, ticaret, fabrika, vapur ve şimendifer gibi servet vasıtaları sermaye sahiplerinin ellerinden alınarak umum ahaliye tahsis ve teslim edilecektir.²⁸

Yine 1889 yılında Londra'da yayınlanan "*Ermenilere Açık Mektup*"ta da anarşizm fikirlerini ihtiva eden bölümler yer alıyordu. Mektupta, ziraat yapılan bir bölgenin bir şahsa ait olması adalete uygun bulunmuyordu. Çünkü bu şekilde ahalinin bir kısmı servet sahibi olacak, diğer kısmı zorluklar içinde yaşayacak, eşitlik ve genel refah elde edilemeyecekti. Bu sebeple bu tür arazi ile fabrika, şimendifer ve benzeri servet vasıtaları sahiplerinin elinden alınıp umuma tahsis edilmeliydi. Anadolu'daki Ermeniler buna teşebbüs ederse dışardan pek çok yardım da sağlanacaktı. Hınçaklara göre, Ermeniler arasında anarşizm fikri uzak maksat olarak düşünülüdüğünden başlangıçta bunun yayılması doğru olmayıp şimdilik yalnız bir ihtilâl gerçekleştirmek ve bağımsızlığı elde etmek gerekme-
teydi.²⁹

Hınçak Cemiyeti'nin Teşkilatı ve İç Tüzüğü

Sultan Abdülhamid'e sunulan fezlekenin önemli bir bölümü de Hınçak Cemiyeti'nin programının incelenmesi ve açıklanmasını ihtiva ediyordu. Cemiyetin programının 6, 7, 8, 9, 10, 11 ve 13. maddeleri komite üyelerinin görevlerini açıklıyordu. Buna göre, komite kendi içinden bir başhafiye tayin etmeli, bu hafiye hükümet memularından olmalı veya bir Ermeni memur ile teması bulunmalıydı. Bu hafiye gerektiğinde hükümetin sırlarını ve incelemelerini heyete bildirmeliydi. Bu başhafiye gayet gayretli olmalı ve sırlarını açıklamamalıydı. Bunun emrinde üyelerden oluşan bir bölük bulunmalıydı. Başhafiyenin vazifesi cemiyetin karşılaşılabileceği karışıklığın önünü almaktı. Hafiye teşkilatı her renge girerek her yere sokulmalı, gizlice plan yapmalı, merkez bunların liderinden başkasını tanımamalıydı.

Üyeleri korumak, nasihat vermek, gerektiğinde uyarı ve ceza için komitenin bir de vâizi bulunmalıydı. Bunun emrinde de üyelerden olmak şartıyla başka vâizler olmalıydı. Komitenin bir de cellâdbaşı bulunmalıydı. Cellâdbaşının em-

27 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 4.

28 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 5.

29 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 5.

rinde bir grup daha bulunmalıydı ve bunların görevi de heyetin emrinden çıkmamak şartıyla içeride ve dışarıda zararlı olan adamları öldürmek olmalıydı. Suçları sabit olanlara verilmek üzere üç çeşit ceza belirlenmişti: Kınama, sopa ve ölüm. Ölüm cezası da üç şekilde uygulanacaktı: Kama, revolver, boğmak veya zehirlemek. Ev veya diğer binaların bombalanması için şu araca müracaat edilmeliydi: Birincisi dinamit güllesi, ikincisi dinamit suyu, üçüncüsü baruttan elde edilen dinamitin patlayıcı cinsiydi.

Komitenin bir de propagandacısı bulunmalıydı. Propagandacının emrinde de bir grup olmalıydı. Bunun görevi, devamlı bir surette karışıklık çıkarmak, kuvetsizi kuvvetliye karşı harekete geçirmek, isyan ve genel ihtilâli uygulamaktır. Propagandacı, komitenin emri olmadan harekete geçemezdi.

Komitenin akıllı ve maharetli bir silah muhafızı bulunmalıydı. Silah muhafızının görevi hepsinden zor ve tehlikeli olduğundan bu işe en liyakatli bir adam seçilmeliydi. Silah muhafızı cemiyete ait olan bütün silahları ve bu silâhlara ait cephaneyi, dinamit vesaireyi iyi bir şekilde saklamalıydı. Hesabı kontrol etmek için silâhların miktarını gösteren bir cetvel tutulmalıydı. Silahların saklandığı yerler şehirden iki üç saat mesafede olmalı, daha uzak olmamalıydı.

Anarşizme ait kitapların konulması için bir kütüphaneye de ihtiyaç vardı. Bu kütüphanede Ermeni yazar Rafi'nin eserleri ve Kamar Katibali Patganyan'ın etkili edebiyatın eserleri olmalıydı.³⁰ Bu kütüphanede Hınçak ilanları, asıl kayıt defteri, önceki heyete ait olan cetveller bulundurulmalıydı. Bu evrâk ve kitapların muhafazası kâtibe aitti. Heyet bütün ihtilâlcilerle ilişki kurmak ve onlarla hukuku güçlendirmek için her gayreti elden bırakmamalıydı. Çünkü gelecekte bu, "mukaddes mesele" için büyük bir dayanak olacaktı.³¹

Hınçak Komitesinin iç tüzüğünün de yer aldığı fezlekedeki ihtilalin nasıl gerçekleştirileceği ile ilgili bilgiler de yer alıyordu. Buna göre, Ermeni ahalinin hürriyet ve refahı için her üye kendi namus, silah ve hayatı adına yemin edecek, hayatının sonuna kadar Hınçak bayrağına tâbi olup, sahip olduğu kuvveti bu yolda harcamayı taahhüt ederek cemiyete üye olacaktı. İhtilâl fırkası, uygun durumlarda silahla halkı koruyarak karşı koyacak, kendi davasının korunması için ahalinin duygularını uyandırmaya çalışacaktı. Türklerin Ermeni ihtilâline karşı olan kin ve düşmanlığı bu şekilde ortadan kaldırılarak gerektiğinde onların yardımları da elde edilmiş olacaktı. Ermenilerin asıl amacını Türklere izah etmek için onların bazılarını hükümete karşı korumak gerekliydi. Kürtler, Çerkezler ve diğerleriyle kısaca Ermeni ihtilâline yardım edebileceklerle dostluk ve samimiyet kurmalı ve cemiyetin işlerinde ortak olmak için onları hazırlamalıydı. Siyasi tutuklular bir yerden bir yere nakledilirken muhafızlarına saldırmalı, silahların saklandığı yerlerle ve hükümetin yiyecek anbarlarına ve diğer kurumlarına, vali, mutasarrıf ve kaymakam hanelerine hücum edilerek silahlarını almaya ve hükümetin kuvvetini azaltmak ve memurları geçici olarak sürerek heyecan meydana

30 Raffi ve Kamar Katiba, 1840'lerden itibaren Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin ihtilal hazırlıklarını cesaretlendirmek ve onları savaşa sevk etmek için yazılar ve şiirler yayınlıyorlardı. Bunlar Ermenilerin en kuvvetli yazar, tarihçi ve milliyetçi kişileri idi. (Uras, age. s. 113. Turabian: http://www.hunchak.org.au/aboutus/historical_turabian.html. Erişim Tarihi 15.10.2020.)

31 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 4.

Gazi

Akademik
Bakış

27

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

getirmeye gayret edilmeliydi. Siyasi tutukluları kurtarmak için hapishanelere saldırılmalı, ihtilal işlerinin uygulanması sırasında bazı binalar ve kurumlar yakılarak ve yüksek rütbeli memurlar sağ ele geçirilmeye çalışılmalı ve özgürlüğü için hükümetten kurtuluş fidyesi istenmeliydi. İlk olarak ihtilâlciler tutukluları tamamen tahliye etmeleri için cemiyete teslimleri istenmeliydi. İkinci olarak çok miktarda para istenmeli, üçüncü olarak ihtilalcilerin tenkili amacıyla hükümetten silah, barut, at talep edilerek bu şekilde silah ele geçirilmeliydi. Dördüncü olarak esirlerden hükümetin sırlarını talep edilerek kale, hapishane ve diğer kurumların plan ve programları istenmeliydi. Cemiyetin istekleri kabul edilmeyip asker sevk edilirse esir alınan memuru öldürmeye ve başka türlü tehditler yapılmasına gayret etmeliydi.³²

Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı Şehirlerinde Gerçekleştirdiği Cinayetler ve Suçuların Yargılanmaları

Fezelekenin bu bölümünde Hınçak Cemiyetinin İstanbul Şubesi'nin talimatıyla Osmanlı Devleti şehirlerinde gerçekleştirilmiş olan suikast ve cinayetlere yer verilmişti. Buna göre, Hınçak Cemiyeti İstanbul Şubesi üyelerinden Hamparsum Boyacıyan'ın İstanbul'da gerçekleştirdiği cinayetler, bunlara dair mahkeme kayıtları ve yakalanan komitecilerin itirafları ile doğrulanmıştı. Dersaadet Cinâyet Mahkemesi'nde yapılan mahkemeleri sonunda Agop, Filipos, Artin ve Nişan'ın ceza kanununun 54. maddesi zeyline göre idamlarına ve Minas ve Vartan'ın yedi ve Hamparsum, Avakim, Bedros ve Avadis'in beş sene kalebentliklerine 23 Ekim 1890 tarihinde hükmolunmuştu. Hamparsum Boyacıyan'ın yönlendirmesi üzerine suikast işinde kullanmak için Avadis aracılığıyla Cebeci Hânı'nda bomba ve yanıcı ve patlayıcı maddeler yapıldığı zabıtaca haber alınmıştı. Bu bombalarla diğer aletlere el konulmuş ve Avadis, Bulgaristan'a firar etmişse de bu işte dahil olduğu zannıyla yakalanan Avadis'in kardeşi Doğramacı Aleksan, Serkis ve diğer Serkis durumu itiraf etmeleriyle tutuklanmışlardı.³³

Hınçak Komitesi reislerinden "Nazar"ın talim ve telkini ile Ermeni Patriği Horen Aşıkyan'a ve Ermeni rahiplerinden Mampre'ye kendilerine hizmet etmedikleri için suikast düzenlendiği ve suikastçının yakalanarak suçunu itiraf ettiği yakalananların mahkûm olduğu anlatılmıştır.

Galata'daki Ermeni okulu öğrencilerinden Haçinli Karabet Çalıkyan, Pan-duflacı Bogos, Çalyan Karabet, Matyos ve Tüfenkçi Agop'un bir ihtilal cemiyeti kurdukları, suikast için Agop'a şemsiye şeklinde vinçester mermisi atmaya uygun silah yaptırmış oldukları haber alınmıştı. Yapılan aramalar sonunda bu çeşit tüfekler elde edilmiş ve liderleri Çalıkyan Karabet, Marsilya'ya kaçmışsa da diğerleri yakalanarak mahkeme edilip gerekli cezaları almışlardı.³⁴

Erzurum Vilâyeti Erzincan Sancağı'nın Kuruçay Kazası'nda Ermeni komiteciler Müslümanlara suç atmak için Lâz elbisesi giyerek kırlarda ve dağlarda dolaşarak Refahiye Kaymakamı'nın yolculuğu sırasında önüne çıkarak mal ve eşyasını gasp etmişlerdi. Bu komiteciler takiplerine gönderilen askerlere ve jan-

32 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 4.

33 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 5.

34 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 5.

darmaya katl kasdıyla kurşun sıkmışlardı. Erzurum ve Muş Ermenilerinden otuz dört şahıs Bitlis'te ihtilâl gerçekleştirmek üzere bir cemiyet kurmuşlardı. Muş Sancağı dâhilinde Vartinis Köyü'nden ve komite üyelerinden Vartabet, Markara ve Setrak'ın başkanlıklarında aynı şekilde bir cemiyet kurarak silahlı olarak ihtilal için gezmekteydiler. Bunlar takip kuvvetlerinden bir çavuşu katletmişlerdi.

Bitlis Ermenilerinden ve komite üyelerinden Musih, Mikail, Mardiros ve Arşak isimli şahıslar kendi isteklerine boyun eğmeyen bazı sadık tebaaya suikast düzenlemişlerdi. Bitlis komitecilerinden birkaç Ermeni de Kürt kıyafetine girip yaralama ve katl gibi suçlara cesaret ettiklerinden hepsi yakalanarak mahkemeleri yapılmış ve gerekli cezalara çarptırılmışlardı.

Sivas Vilâyeti merkezinde, Amasya ve Tokat'ta komitenin şubeleri açılmış ve birçok terör eylemi gerçekleştirilmiştir. Gürcü elbisesiyle Ermeni Katoliki Cemaati'nden Tokatlı Doktor Jozef'i Osmanlı Devleti'ne olan sadakatinden dolayı öldürmüşlerdi. Tokat ahalisinden beş Ermeni tek tip elbise giyinmiş ve silahlı oldukları halde Tokat'ta Ohan'ın evine girerek para istemişler, para olmadığını görünce bir senet almışlar, Ohan'ı ve bu evde bulunan İstefanı ağır bir şekilde yaralamışlardı.

Karahisâr-ı Şarkî, Suşehri ve Tenos Kazasında Hınçak üyeleri tarafından birçok cinayet işlenmiş ve soygun düzenlenmiştir. Ankara Vilâyeti'nde adam öldürmeye cüret eden Ermeni komiteciler 1893 senesinde meşhur komiteci Moruk (Jirayir)'un emriyle Makaroğlu Köyü'nden Simon Kethüdâ'yı katletmişlerdi. Komite reisi ve yöneticileri de aynı yılın Ekim ayının otuzunda Ermenilerin Yozgat Kilisesi'nde yapılan toplantısından sonra Müslümanlar üzerine bizzat ateş açmışlardı.

Gürcü kıyafetindeki silahlı Gürünlü Ermeni komite üyeleri Yozgat'a gitmekte olan Maden Postasının yolunu keserek zabtiye ve sürücüsünü vurmuşlar, postada bulunan yüz yetmiş lirayı çalmışlardı. Laleli Belî'nde de Palas Tuzlası kolcusunun yolunu keserek atını, saatini ve eşyasını almışlar ve Osmancık Postasının da önüne çıkarak posta beygirini vurmuşlar, propaganda amaçlı bir gösteri yapmışlardı. Komiteciler Boğazlıyan Kaymakamı ile Akdağ Nahiyesi Müdürüne silah çekmeye de cesaret etmişlerdi.³⁵

Yozgat Hadisesi'nin tertipçilerinden olan Papasyan Hamparsum isimli şahıs da Moruk (Jirayir)'un Yozgat havalisine gelmesinden önce Kara Yakub, Bebek ve Terzi köylerine gidip Ermenileri kiliseye toplayarak bütün devletlerin Ermenilere destek vereceğini, artık müstakil bir devlet olacaklarını, korkmalarını, silaha sarılmalarını söylemiş, papazlar vasıtasıyla âyinleri üzerine hepsine yemin ettirip imza altına aldıktan sonra itaat etmeyenler öldürülecektir diye tehdit etmiştir. Silah satın alınması için bütün Ermeni köylerinden para toplanarak Moruk'a verilmiştir. Bu toplantılarda, silahlar geldiğinde hükümete karşı gelip Müslüman köylerini basmak kararı alınmıştır.³⁶

Van Vilâyetinde komiteye mensup Ermeniler Şatakıda Müslüman öldürmek ve diğer eylemlerde bulunmak üzere aralarında bir anlaşma yapmışlar ve Os-

35 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 5-6.

36 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 6.

manlı Ordusu subaylarından Edhem Efendi'yi katletmişlerdi. Komite mensupları Kürtlere benzemek ve onlara suç isnat için Kürt elbisesi giyerek polis memuru Nuri Efendi ile dört Ermeni'yi ve kendilerine katılmayı reddettiği için Coc Ağayı katletmişler, Dîr Manastırı'nda dokuz masum vatandaşı vahşi bir şekilde öldürmüşlerdi. Devlete sadık olan Vilayet İdare Meclisi üyelerinden Artin Efendi'yi öldürmek kastıyla yaralamışlar, iki Ermeni kızına da tecavüz etmişlerdi.³⁷

Hınçak Cemiyeti'nin Merzifon üyelerinden olup Müslümanlara suç isnat etmek maksadıyla Lâz elbisesi giyerek ve tunçtan imal edilmiş bombalar ve diğer silahlarla Ermenileri ihtilâle teşvik için talimat kılıklı bir takım evrâkı taşıdıkları halde yakalandıkları sırada zabtiye memurlarına itaat etmeyerek ve silah kullanarak memurlardan Mehmed Efendi'yi yaralamaya cüret etmişlerdi.³⁸

Adana Vilayeti'nde Haçin Kasabası'nda Ermeni komitesi üyelerinden yirmi beş kişiden oluşan "Maksad" ismiyle bir cemiyet kurulmuştu. Bu komite üyeleri Ermeni cemaatini Osmanlı Devletine karşı isyana teşvik etmişler, bu amaçla hazırlanan yaftaları kilise duvarlarına, telgraf direklerine yapıştırmışlardı. Bu eylemi gerçekleştirdikleri anlaşılan üç komitecinin Dersaadet Cinâyet Mahkemesi'nde yapılan mahkemeleri sonunda suçlu olduklarına ve ceza kanununun altmış altıncı maddesine göre müebbed kürek cezasıyla cezalandırılmalarına 5 Ağustos 1891 tarihinde karar verilmişti.³⁹

Temyiz Mahkemesinin ceza kararlarının kısmen özetleri fezlekenin bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde 1890-1895 yılları arasında yukarıda bir kısmı verilen, İstanbul, Merzifon, Yozgat, Ankara, Muş, Bitlis, Van, Erzurum ve diğer Anadolu şehirlerinde cereyan eden olaylarda yakalanan Hınçak Cemiyeti mensuplarının işledikleri suçlar, yargılanmaları, suçları sabit olanların hangi kanun hükmüne göre yargılandıkları, suçların itiraf edildiği ya da şahitlerle sabit olduğu, bazılarının Padişah tarafından affedildiği yer almaktadır. Fezlekeye bu bilgilerin konulması, uluslararası propagandaların önünü almak için önemli bulunmuş, komitecilerin uluslararası hukuka aykırı davrandıkları, suçlarını itiraf ettikleri ve yine adil bir şekilde yargılandıkları anlatılmıştır. Bu bilgilere göre; Osmanlı Devleti'nin bir bölümünde bağımsız bir devlet kurmak amacıyla Ermeni halkını isyana davet etmek, bunlardan asker kaydetmek ve silah satın almak için para toplamak, emirlerine uymayanları öldürmek gibi kanun dışı hareketlerde bulunmaları cezalandırılmalarının sebebi olarak gösterilmiştir.⁴⁰

Londra'da ve Amerika'da bulunan Ermeni komite liderleri, Avrupa anarşistlerini her bakımdan geride bırakmışlardı. Kumkapı Olaylarının dördüncü yıldönümü sebebiyle Hınçak komitesi lideri Nişan Karabetyan'ın Boston'da gerçekleştirilen bir mitingte yaptığı konuşmalar bunun en önemli deliliydi. Avrupa'da yayımlanan ihtilâlcî gazetelerden Armenia'nın 25 Ağustos 1894 tarihli nüshasında da yayımlanan bu nutkunda Nişan Karabetyan, hükümet, diyânet ve nikâhın insanoğluna bir ağırlık olmasından dolayı kaldırılması lüzumundan bahsetmişti.⁴¹

37 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 6.

38 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 7.

39 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 7.

40 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 8-12.

41 BOA. Y. EE. 97/52, lef.12.

Taşnaksutyun Cemiyeti'nin Programı ve Teşkilat Yapısı

Sultan Abdülhamid'in direktifleriyle hazırlanan fezlekenin bir bölümü de Taşnaksutyun Cemiyeti'ne ayrılmıştır. Fezleke “Cenevre Anarşist Cemiyeti” olarak adlandırılan Taşnaksutyun Cemiyeti ile ilgili bilgilere, Romanya’da yakalanan Vartan Papazyan isimli komite üyesinin üzerinde bulunan programlardan ulaşılmıştır. Bu programlar aynı zamanda Romanya’daki gazetelerde de yayınlanmıştır ve komitenin fikirlerinin anarşistlikten başka bir şey olmasını ortaya koymaktadır.

Taşnaksutyun Cemiyetine mensup Ermeni anarşistlerinden Vartan Papazyan adındaki komiteci, İran pasaportuyla Londra’dan Romanya’ya gelmişti. Papazyan, Bulgaristan ahalisinden ve anarşistlerin en tehlikelilerinden İstoyanof ile buluşmuştu. Papazyan’ın, Romanya’dan sonra İstoyanof tarafından para verilerek İstanbul’a gönderileceği Bükreş Büyükelçiliğince yapılan tahkikat sonucunda anlaşılınca Kalas’ta güvenlik güçlerince tutuklanarak üzerindeki evraka el konulmuştu.⁴² Romanya hükümeti tarafından yapılan sorgulamada, her ikisinin de komite üyesi oldukları ve Osmanlı Devleti’nde bir anarşizm merkezi kurma düşüncesini taşıdıkları anlaşılmıştı. Romanya Hükümeti’nin bunları sınır dışı etme kararı verdiği sırada Papazyan Londra’ya ve İstoyanof da Rusçuk’a kaçmışlardı. Romanya gazetelerinden “Constitutionalul”, “Resboiul” ve “Çara” gazeteleri bunlarla ilgili haberler yapmıştı. Ermeni komitecileri anarşizm fikrinin güçlendirilmesi için Avrupa anarşist gruplarına dahil olarak bu gruplar tarafından desteklenerek farklı ülkelere görevlendirilmişlerdi. Bütün deliller, Ermeni komitecilerinin görünürdeki amaçları altında sakladıkları esas düşünce ve maksatlarının anarşizmden ibaret olduğunu göstermekteydi.

Romanya’nın Kalas zabıtası tarafından yakalanan Vartan Papazyan’ın üzerinde bulunan ve bir nüshası Osmanlı Devleti Bükreş Büyükelçiliği’ne gönderilmiş olan programlar dikkat çekiciydi ve fezlekeye konulmuştu. Bunlardan birisi “Ermeni İhtilâli Programı” başlığı altında 1894 yılında Viyana’da Ermenice olarak yayınlanmış risaleydi. Bu program, 1892 yılında toplanan komitenin kararlarını ihtiva ediyordu.⁴³ Programın giriş kısmında dünyada siyasi açıdan mevcut durum değerlendirilerek Osmanlı Devleti’nin idaresinden bahsediliyor, Avrupa’daki durumun Osmanlı Devleti’nde de sağlanması için kanun ve nizamların kaldırılma-

42 Vartan Papazyan’ın fikirleri ve Romanya’da yakalanması ile ilgili olarak bakınız. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE)* (Katalog), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, cilt: 25, Belge: 25; Romanya’dan sürülen Taşnaksutyun üyelerinden Vartan Papazyan’ın “Lumina Nua” isimli gazetede yayınlanan mektubu; komitecilerin muhalif yayınlarının gördükleri kötü muameleden değil, ihtilâli fikirlerinden ileri geldiğini gösteren önemli bir delildi. Ermenilerin Türk boyunduruğundan kurtanılarak bir Ermenistan kurulması için çalışacağını belirten Papazyan, ihtilâli olduğunu da belirtiyordu. (*OBE*, cilt: 27, Belge: 11; Belge: 26).

43 Taşnaksutyun’un programı bir bütün olarak 1894’te yayımlandı. 1892’deki genel kongrede alınan kararlar 1894 programının temelini oluşturmuştur. Kongre kararları, Taşnakların da Hınçaklar gibi yalnızca Ermenilerin yaşadığı bölgelere vurgu yapıldığını gösteriyordu. (Halil Özşavlı, “Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak- İttihat ve Terakki İttifakı”, *Ermeni Araştırmaları*, S. 41, 2012, ss. 160-161; Orhan Doğan, “Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev’in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, (2008), ss. 316-317.

Gazi

Akademik
Bakış

31

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

sıyla herkesin çalışmalarının ve gayretlerinin sonuçlarını elde etmeleri için kendi kendilerini idare etmek usulü getirilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Onlara göre, Müslümanlar Ermenilerin ülkesini istilâ ettikten sonra onları tamamen tabiiyet ve esaret altına alarak daima çalışma ve gayretlerinden yararlanmak için harp düşüncesinden mahrûm etmişlerdi. Ermeniler eğitim, toprak sahipliği ve vergi konusunda ezilmektedir.

Taşnaksutyun Cemiyeti, bu açıklanan durumu dikkate alarak isyan ilanıyla Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin politikaca hukuk ve idare serbestliğini elde etmeleri için özgür bir ortamın inşasını, basın özgürlüğünü, memuriyetlere kura ile atamayı, arazinin eşit dağıtımını, her çeşit angaryanın kaldırılmasını, ziraat ve eğitim alanlarında gerekli yatırımların yapılmasını öngörüyordu.⁴⁴ Bu maddeleri uygulamak için Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün halkları ve Müslümanları harekete geçirecek partiler kurup mücadeleye başlamak gerekliydi. Bu maksada ulaşmak için, isyanın başlıca sebeplerini yayınlamak, isyan ilanı için komiteler kurmak, ahalinin zihinlerine ihtilal fikrini sokmak, ahaliyi silahlandırmaya gayret etmek, ihtilâl komiteleri arasında ittifak ve ittihat kurmaya çalışmak, paranın harcanma ve basılma şeklini düzenlemek, kendi halinde olan ahaliyi zalimlerin saldırılarından koruma, silah ve mühimmat nakli için mevcut yolları düzeltmek ve yenilerini açmak, hükümetçe uygulanan usul ve kaideleri tamamen ortadan kaldırmak gerekliydi.

Taşnaksutyun Cemiyeti bu kararları almakla beraber, daha önce kurulmuş olan Hınçak Cemiyeti'ne de eleştiriler getirmekteydi. Aynı hatalara düşmemek için hazırlanan nizamname bütün konuları ihtiva ediyordu. 1892 kongresinde kabul edilen teşkilat nizamnamesine göre, bütün komiteler köylerde ve kasabalarda kendi başlarına görev yapacaklar, vilayetlerde bulunan bazı gruplar birleşip bir merkez komite müdürü bulunacaktı. Osmanlı vilayetlerindeki köylerde gruplar bulunmazsa merkez komitesi bu hizmeti yerine getirecekti. Komite üyeleri gerektiğinde yargılanabilecekler, ağır bir kabahat ortaya çıktığı takdirde genel mecliste mahkemesi yapılacaktı. Toplanan nakdi yardımlar komitenin işlerine sarfedildikten sonra fazlası merkez sandığına gönderilecek ve masraflara ait hesaplar tahrir heyetinde kaydedilecekti. Cemiyetin "Truşak" adlı bir gazetesi olup bu gazete yakında çıkacak olan isyan olaylarını yayınlayacak ve ihtilal hareketlerine ve politikaya dair konularla anarşizm vesaireye ait düşünceleri ve bilgileri verecekti. Her bir komite önemli olayları bu gazeteye yazabilecekti.⁴⁵

Hınçak ve Taşnak Komitelerinin Eylemler İçin Cesaret Sebepleri

Bütün bu olaylar ve deliller ele alındıktan sonra fezlekenin bir bölümünde de bu eylemlere ve cinayetlere Ermeni komitelerinin nasıl cesaret ettikleri açıklanıyor. Bu cesaretin asıl kaynağının yabancıların tahriki olduğu kesin delillerle ortaya konuldu. Buna göre, elde bulunan bazı dikkat çekici evraklar büyük devletlerin siyasi liderlerinin de bu komitelerle ilişkili olduğunu ortaya koymaktaydı.

Londra komitesi tarafından Osmanlı Devleti'ndeki ihtilâlcilerin reisi olup ruhani sıfatı da bulunan birine bazı talimatları içeren, zabıtaca elde edilmiş olan

44 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 14.

45 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 15.

bir mektup ile diğer bazı mektupların içeriklerine nazaran Osmanlı tebaasından Ermenileri isyana teşvik için bazı devletlerin yardım vaatleri müjdelendi. Buna rağmen bu bilgilere de komisyonca itimat edilmek istenmemişti. Komisyon yabancı devlet adamlarını komitelerle ilişkilendirmek konusunda gayet temkinli davranıyordu. Fakat Londra'da Ermeni matbaasında basılan ve yayınlanması için İngiltere Devletince de yardım edilen bir gazetenin açıkça yayınlamış olduğu isimler dikkat çekiciydi. Özellikle; James Bryce, Edward Grey, Channing, Frederic Gabrein, Jame Polfen, Mondolla, C. E. Schwann, Charlie Hancock, Malcomian ve O. James'in Ermeni komitelerinin koruyucusu oldukları Osmanlı Devleti'nde bulunan Ermenilere ilan edilerek propaganda yapılıyordu. Gazetenin bu haberine herhangi bir merciden de itiraz gelmemişti. Londra'nın bütün Ermeni komiteleri gazetelerinde Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yönetime karşı bir savaş ilan etmiş olduğunu ima ederek savaş haberleri vermişler ve her savaşta Ermenilerin galibiyetini müjdeleyerek yalanlarla Ermenilerin cesaretlerini artırmışlardı.⁴⁶

Komisyonca göre, bu gazeteler Avrupa'da yayınlanmış olduğundan üç-dört yıldan beri yapılan yayın nüshalarının incelenmesini basiret ve vicdan sahiplerinin dikkatine sunmak yeterliydi. Olayların en önemli isimlerinden olan Hamparsum Boyacıyan ve arkadaşlarının eylemleri ve tutuklanarak idama mahkûm edilmiş olmaları, komitelerin hukuk ve insanlık dışı eylemlerde bulduklarının en önemli delillerindendi. Olaylar ve incelemeler hep Hamparsum Boyacıyan'ın Londra'daki Hınçak merkezinin gizli memuru olduğunu ve o cemiyetin teşvikleriyle hareket ettiğini ispat ediyordu. Londra'da yayınlanmakta olan Hınçak Gazetesi Sason Hadisesi'ni müteakip onun resmini basmış ve Kumkapı, Yozgat ve Merzifon olaylarıyla gerçekleştirdiği diğer türlü cinayetleri sayarak Sason Hadisesi'ndeki rolünü anlatmış ve adını övgüyle anmıştı.

Hınçak Cemiyeti Londra Şubesi, bu olaylara ve cinayetlere sebep olmakla yetinmeyerek İstanbul'daki gizli memuruna gönderdiği bir mektupla, Anadolu komitelerinin yeniden harekete geçmesini istemiştir. Bu tahrik komitelerin ihtilâl ve Ermeniler arasında anarşizm fikrinin oluşmasına çalışmak fikrinden vazgeçemediklerini gösteriyordu. Bununla beraber yukarıda isimleri geçen mahkûmlardan büyük kısmı Padişah'ın şefkat ve merhametine mazhar olarak ya affedilmişler ya da cezaları hafifletilmişti. Ancak Ermeni komiteler bu durumu gereği gibi takir edememiş, eski faaliyetlerine yeniden başlamışlardı.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde Görevli Ermeni Memurlar ve Ermeni Nüfusu

Fezlekedeki yer alan bir tabloda, Osmanlı Devleti'nde devlet dairelerinde görevli Ermeni memurların miktarını gösteren bir cetvel verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşayıp tebaadan bulunan Ermeni cemaatinin genel nüfusu dokuz yüz küsür bine ulaşmıştı. Bunlardan merkeze bağlı dairelerde görevli bulunanların miktarı üç bin civarına yaklaşarak (2.633 Ermeni memur kayıtlıydı) taşra meclis idareleri

46 Bu dönemde İngiltere'nin Ermeni politikaları için bkz. Tolga Başak, İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923), İstanbul 2008, ss. 94-110. İngiltere'de kurulan ve Ermeni taraftarı olan cemiyetler ve fezlekedeki adı geçen İngiliz liderlerinin komitelere destekleri hakkında bakınız: Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, İstanbul 2011; Yahya Bağçeci, *İngiltere'de Ermeni Propagandası (1878-1898)*, İstanbul 2013.

47 BOA. Y. EE. 97/52, lef.16.

Görüş

Akademik
Bakış

33

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

azalışında, sandık eminliğinde, belediye, a'sâr, ağnam ve vergi işlerinde ve diğer hizmetlerde görevli Ermeni tebaanın miktarı da en az iki katı tahmin edilmekteydi. Bu miktar merkezdekilere ilave edilirse Osmanlı Devleti'nde memuriyette bulunan Ermenilerin sayısı dokuz bin belki daha fazla olacaktı. Bu durumda Ermenilerin %1'i Osmanlı Devleti'nde istihdam edilmişlerdi. Bu rakamlar ve oran diğer cemaatlerin ve hatta mecburi hizmetteki askeri görevliler hariç tutulursa Müslümanların oranına, genel nüfusa göre, eşit görünmekteydi. Özellikle Ermeni Salnamesi'nde kayıtlı *üçüncü rütbeye kadar memuriyette* olan Ermenilerin sayısı 350 idi. Bunlardan dördü en *yüksek rütbe olan vezirliğe* ve nişanlara sahip kişilerdi. Bu durum Ermeni cemaatinin tamamıyla Osmanlı Devleti'nin tabiiyet hukukundan istifade ettiğini göstermekteydi.⁴⁸

Fezlekenin yine bölümü Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin nüfus oranlarına ayrılmıştı. XIX. Yüzyıl boyunca Balkanlarda olduğu gibi Doğu Anadolu bölgesinde de nüfus üzerine birçok uluslararası tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmalarda reform ya da özerklik istenen bölgelerde nüfus oranları ön plan çıkmıştır. Osmanlı Devleti de bu iddialara cevap vermek amacıyla birçok çalışma yaptırmış, özellikle 1830 yılından itibaren düzenli aralıklarla yaptırmaya çalıştığı nüfus sayımlarını ön plana çıkarmıştır.⁴⁹ Fezleke Osmanlı Devleti'nin genel nüfusunu vilayetler bazında, din esaslı, erkek kadın ayırımı da yaparak vermiştir. 1894 nüfus sayımına ait olduğu anlaşılan⁵⁰ bu bilgilere göre; Osmanlı Devleti'nin genel nüfusu 17.679.079'dur. Bu nüfus içinde Ermenilerin nüfusu 1.001.413'dir. Bu rakamların incelenmesinden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde Ermeni cemaatinin genel nüfusu bir milyona ulaşmış olup bunların en yoğun yaşadıkları bölge Bitlis Vilâyeti olarak orada da erkek ve kadın mevcut nüfusun tamamı 101.358 olmasından dolayı diğer tebaaya üstünlük değil ancak eşitlik bile oluşturamadıkları görülmüyordu. Özellikle Ermeni olmadığı için bu cetvele dâhil edilmeyen Hicaz, Yemen, Trablusgarp gibi vilayetler ve Bingazi gibi müstakil mutasarrıflıklar vardı. Verilere bu yerlerin nüfusu da dahil edilildiğinde Ermenilerin genel nüfusa oranı daha da düşecekti. Komisyona göre; Müslümanların toplam nüfusu Ermenilerin yirmi beş mislinden çok olacağından Ermenilere çoğunluk ve cemiyyet bakımından da bir imtiyaz hakkı verilmesi iddiasına imkân görüleliyordu.⁵¹

Gözi Sonuç

Ermeni komiteleri 1890-1895 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde hemen hemen her şehirde birçok kanlı eylem gerçekleştirmişlerdir. Bu eylemlerde zarar görenler daha çok Türkler olduğu halde uluslararası kamuoyuna Ermenilerin mağduriyeti ve uğradıkları haksızlıklar olarak aktarılmıştır. Terörün ulaşmak istediği hedef, Ermenilerin seslerini dünyaya duyurmak ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesini sağlamaktır. Bu tezatin ve Osmanlı Devleti hakkında yapılan propagandaların önüne geçmek isteyen Sultan II. Abdülhamid, kurduğunu özel bir komisyonla Ermeni komiteleri hakkında bir çalışma yaptırmış ve bunlar hakkında o güne kadar elde edilen bilgileri derli toplu bir öz haline getirmiştir.

48 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 18.

49 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, İstanbul, 1998, s. 15-20.

50 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul 2010, s. 316-317.

51 BOA. Y. EE. 97/52, lef. 18.

Sultan Abdülhamid, dünya kamuoyu ile de paylaşmayı hedeflediği bu çalışmayla Ermeni sorununun ve terörünün ne olduğunun, arkasında hangi güçlerin bulunduğunun uluslararası kamuoyu tarafından öğrenilmesini hedeflemiştir. Fezleke, Ermeni Meselesinin doğuş dönemi hakkında teferruatlı belgeler içermekte, Osmanlı Devleti'nin bu süreçte uluslararası hukuka gösterdiği bağlılığı ortaya koymaktadır. Hınçak ve Taşnak cemiyetlerinin yayınladığı belgeler, Ermeni komitelerinin gerçek mahiyetini de bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir. Bu belgeler; kimi zaman Hınçak ve Taşnak cemiyetlerinin beyannamelerinden kimi zaman da komitelerin merkez kurullarının aldığı kararlardan oluşmaktadır. Anarşist ve sosyalist bir yapıya sahip olan cemiyetler ve hareket tarzları aslında dönemin çok uluslu imparatorluklarında görülen bir ihtilal fikrinin de uzantısıdır. Bu belgeler aynı zamanda Hınçak ve Taşnaksutyun cemiyetlerinin dünya sosyalistler birliğinin ve anarşizmin bir parçası olarak Osmanlı Devleti'nde büyük bir huzursuzluk kaynağı olduklarını da göstermektedir. Fezlekeyi hazırlayan komisyon her iki cemiyetin de programlarına dayanarak bunların anarşist olduklarını, bağımsız bir Ermenistan fikrinin esas maksatları olduğunu, bunu gerçekleştirmek için anarşizmi araç olarak kullandıklarını, Ermeni milliyetçiliğini de bir perde olarak kullandıklarını ifade etmiştir.

Herhangi bir dile çevrilerek yayınlanmadığı anlaşılan fezlekedeki yer alan Ermeni memurların sayısı da mağdur edildiği söylenen Ermenilerin Osmanlı Devleti içerisinde birçok dairede yer aldıklarını göstermektedir. Nüfus kayıtları da Ermeni iddialarının asılsız olduğunu ve bağımsız bir Ermenistan kurmak için Osmanlı Devleti'nin hiçbir bölgesinde %25'lik bir orana sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır. 1895 yılı itibarıyla ulaşılan bu bilgilerin isabetli sonuçlar verdiğini, Osmanlı Devleti'nin Ermeni komitelerin çalışmalarını yakından takip ederek bunlara karşı tedbirler aldığını, ancak uluslararası alanda sesini duyurmak noktasında yetersiz kaldığını söyleyebiliriz.

Kaynaklar

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

İrade-i Hususi (İ. HUS.) 33/25.

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE),

Kıtap ve Makaleler

BAĞÇECİ, Yahya, İngiltere'de Ermeni Propagandası (1878-1898), Yalın Yayıncılık, İstanbul 2013.

BAŞAK, Tolga, İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923), IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

BLISS, Edwin Munsell, *The Armenian Atrocities*, Hubbard publishing co, Philadelphia 1896.

DOĞAN, Orhan, "Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Rus Adalet Bakanı Y. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, 2008, s. 316-317.

AKTAŞ, Necati vd., *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlü-

Gazisi

Akademik
Bakış

35

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

- ğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Gabrielian, M. C., *The Armenians; Or The People of Ararat*, Leopold Classic Library, Philadelphia 1892.
- GREENE, Frederick Davis, *Armenian Massacres or, The Sword of Mohammed*, Philadelphia 1896.
- GREENE, Frederick Davis, *The Armenian Crisis in Turkey: The Massacre of 1894*, New York 1895.
- GÜNAY, Nejla, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015.
- GÜNAY, Nejla, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- HOCAOĞLU, Mehmet, *Arşiv Vesikalarıyla Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Kardeş & Er-Tu Matbaası, İstanbul 1976.
- İSKEFİYELİ, Zeynep, "Ermeni Meselesi Çerçevesinde 1893 Ankara Mahkemelerinin Yeri ve Önemi", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- İSKEFİYELİ, Zeynep, "Ermeni Vatanperver Cemiyeti ve Karabet Agopyan'ın Faaliyetleri", *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ed. Bünyamin Kocaoğlu, Samsun 2017.
- KARACA, Taha Niyazi, *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- KARACA, Taha Niyazi, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Sorunu", *Sevk ve İskânın 100. Yılında Türk-Ermeni İlişkileri*, Yayına Hazırlayan: Haluk Selvi, İstanbul 2014.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- KARSANDIK YAZICI, Özlem, "Ermeni (Hınçak) Komitçisinin Osmanlı Meclisinde Ermenileri Temsili: Hamparsum Boyacıyan" *Asia Minor Studies*, Cilt:4, Sayı:7, Ocak 2016, s. 100-119.
- KARSANDIK, Özlem, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri", Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2005 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1986.
- MATTEI, Jean-Louis, "Mıgırdiç Portukalyan ve Armenia Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İlimliğe)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 42, Ankara 2012, s. 47-77.
- MCCARTHY, Justin, Ölüm ve Sürgün, Türk Tarih Kurumu, İstanbul 1998.
- NALBANDIAN, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement*, Berkely and Los Angeles 1963.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE)* (Katalog), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, c. 25; 27.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları, cilt I, (1878-1895)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2008.
- SELVİ, Haluk, *Bir Ermeni Komitçisinin İttihatları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- SELVİ, Haluk, *Millet-i Sadıkada İsyan: Ermeni Komitçilerin Gizli Mektupları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- ŞİMŞİR, Bilal, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Semozyumu Bildirileri*, Ankara 1985, s. 106.
- ÖZŞAVLI, Halil, "Ermeni Milliyetçilik Hareketlerinin Doğuşu Taşnak- İttihat Ve Terakki İttifakı", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 41, 2012, s. 160-161.

Görüş

Akademik
Bakış

36

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

TURABIAN, Hagop, "The Armenian Social-Democratic Hentchakist Party", http://www.hunchak.org.au/aboutus/historical_turabian.html. 15.10.2020.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeni ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976.

WHITMAN, Sidney, *Turkish Memories*, New York, 1914.

YAVUZ, Fikretin, "Ermeni Kimliği'nin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Kırımıyan", *Sakarya Üniversitesi SBE Akademik İncelemeler Dergisi*, II/1, 2007, s. 259.

YAVUZ, Fikretin, "Ermeni Propagandasını Oluşturan Unsurlar: Basın, Misyonerler ve Haber Ajansları", *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, ed. Bünyamin Kocaoğlu, Samsun 2018, s. 91-111.

YAVUZ, Fikretin - Büşra Beyhan, "Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkış Sürecinde Bir Ermeni Aydını: Minas Çeraz ve Yurtdışındaki Faaliyetlerinin Analizi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/2. Güz 2019, s. 719-745.

Extended Abstract

Demanded autonomy for themselves in eastern Anatolia during the Ayastefonos and Berlin meetings in the eyes of Russia and the other European countries at the end of the Ottoman-Russia war in 1877-1878. Istanbul Armenian patriarch Nerses Varjabedian, the old patriarch Patrik Mıgırdıç Kırımıyan, and Horen Narbey gave voice for the Armenian people and proclaimed their demands. The way of movement religious leaders had in Anatolia bear fruit so that Van became a central city for Armenian secret organizations. This caused Armenian revolutionaries to encourage Armenian people to revolt which was the beginning of the events called genocide by Armenian people. The idea of Armenians having an armed battle against Turkey was encouraged by the countries that were acting against the Turkish government. In this period, propaganda had been an important place during the work of Armenian commissions. The purpose of the propaganda was to create a general opinion about the Armenian issue and to put people in a position to act according to this opinion. The public dimension of the propaganda enabled Armenians to find the setting ready in Europe and America. Since the beginning of the XIXth Century, public opinion of Europe and the USA approached events that took place in Ottoman Empire (Romanian, Serbian, and Bulgarian strives) with the spirit of Christianity and made an effort to make them have their independence. The winds of nationalism during XIX. century was pulling people into a thought of independent homeland. Missioners and reputable diplomats in Anatolia were encouraging the Armenians in that matter, but Sultan II. Abdülhamid had taken extreme precautions because he was aware of some big countries that attempt to tear Anatolia to pieces as they did in the Balkans so they could build an Armenian community in eastern Anatolia. In response to that, Armenians have increased their activities to draw attention to some European countries by causing a riot in Anatolia. They have executed their plans by their revolutionist organizations that they have built; Hınçak (1887) and Taşnak (1890). Hınçak was the first socialist association in Turkey and Iraq. In 1886 Avatis Nazarbekyan and his friends prepared their first schedule for the Hınçak Revolution Society. According to the program, there will be demonstrations against the government, taxes will be refused to pay, and there will be a request for a reform so that Ottoman Empire could be driven to terrorism. Hınçaks chose Istanbul as their main base to keep up their work

Gazi

Akademik
Bakış

37

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021

and registered 700 hundred members within seven months. They sent members from Cenova and Istanbul to be able to organize Armenians. The Armenian committee members, especially the members of the Istanbul Armenian Revolutionary Society, provoked the Armenian people in Istanbul against both the Ottoman Government and the Armenian Patriarchate, and declared that those who did not comply would be punished to death. In 1893 events started in Merzifon were organized by American Anatolian college administrators named Tomayan and Kayayan. These events were followed by 'Sason' events in 1894. At the end of these events, there were numerous books, brochures and articles published in Europe and America telling people that 'there was a genocide happening to the Armenian people.' After the Hunchaks, the second important organization that spread the idea of revolution in Anatolia was the Dashnaks. In 1890 Taşnaksütyün organization was established in Tiflis had chosen 'the method of terrorism.' They were within the idea of 'a gang who could drive a dozen of weapons would be more effective than a dozen of propagandas.' These two societies, which brought the events that took place in Anatolia between 1890-1895 to the western public opinion by the massacre of Armenians by Turks, published newspapers through the branches they opened, and the missionaries were serving this trend with the books they wrote. Sultan Abdülhamid, between 1890-1894, had a commission established to enlighten and to reveal the events in all aspects carried out by the Armenian committees in Anatolia and the capital Istanbul. In this study, the report about the Armenian committees, which was presented to Sultan Abdulhamid on February 4, 1895, by the special commission established, and which was thought to be converted into a book as a response to the Armenian propaganda, and its content will be discussed.

Gazi

Akademik
Bakış

38

Cilt 15
Sayı 29
Kış 2021